

„egyszerre kint s bent”

KULCSÁR SZABÓ ERNŐVEL SIPOS BALÁZS ÉS SZABÓ MARCELL BESZÉLGET*

Első ülés, 2022. január 20. Az irodalomoktatás reformja [2000-es évek]

Sipos Balázs, Szabó Marcell: A Szirák Péterrel folytatott beszélgetésed óta nem adtál életútinterjút, és ennek is lassan már harminc éve.¹ A szélesebb nyilvánosság előtti megszólalásaidban, amelyek eleve nem mondhatók gyakoriaknak, az elmúlt évtizedekben többnyire a bölcsészettudomány oktatási és kutatási autonómiáját kérted számon, illetve perelted vissza, előbb a bolognai rendszer bevezetésekor,² utóbb a második-harmadik Orbán-kormány oktatáspolitikájára, az új NAT-ra reagálva.³ Rendszerint a kánonmozgások valóságos uralhatatlanságát, ugyanakkor mesterséges (piaci és politikai) manipulálhatóságát, vagyis auto- és heteronómia double bind-szerű együttállását hangsúlyoztad, gyakran abban jelölve ki az irodalomtudomány feladatát, hogy szándékos, célirányos kanonizálás helyett inkább őrködjön az irodalmi hagyomány önmozgása felett.⁴

Mindezekről később természetesen bőszégesen fogunk beszélgetni. Most csak azt az – olvasóid számára meglehetősen triviális – állítást szeretnénk tenni, mintegy kiindulásképp, hogy ezekben a szélesebb közönségnek, az írástudó magyar politikai közönségnek szánt megszólalásaidban, ahogy tudományos publikációidban is rendre, látványosan kerülöd mind a vallomásos, mind az anekdotikus beszédmódot, hiába, hogy ezek a magyar kulturális nyilvánosság legelterjedtebb diskurzusai; és hogy ugyanígy kerülöd ezek korrelátumát, a legitimáló célzatú, szakmai és/vagy politikai önpozicionálást is – a kettő bizonyára mindig együtt jár. Vagyis nem csupán a beszélői személyedet zárójelezed, hanem azt is, hogy az irodalmi mezőn belül milyen intézmény nevében beszélsz, mi a pozíciód története, milyen összetételű kulturális tőke felett diszponálsz és más hasonlók. Kerülted tehát azt – és nemcsak ezekben a megszólalásokban, hanem eleve azzal, hogy nem adsz interjúkat, nem művelsz publicisztikát stb. –, amit most futtában talán „retrospektív összegzés”-nek neveznénk: olyan elbeszélői eljárásnak, amely a nyilvánosság előtti autoritásodat erősítené meg azáltal, hogy olvashatóvá tenné a személyes pályád vagy mestereid és pályatársaid emlékezetét, esetleg bemutatná a legszorosabb tudományos közegeidnek, az általad (persze: nem egyedül) életre hívott Általános Irodalmi Kutatócsoportnak, az ÁltK-

* Az itt olvasható szöveg egy hosszabb életútinterjú részlete.

- 1 Szirák Péter, *A jóindulat beszéde. Beszélgetés Kulcsár Szabó Ernővel*, Alföld 1995/7., 39–58., kötetben: *Pályák emlékezete. Szirák Péter beszélgetései irodalomtudósokkal*, Balassi, Budapest, 2002, 30–53.
- 2 Kulcsár Szabó Ernő, „*Humanitas, igazság, felelősség*”, *Élet és irodalom* L. évf. 39. szám [2006. szeptember 29.].
- 3 Kulcsár Szabó Ernő, *A kánon innen fogva akadálytalanul átpolitizálódhat*, *Litera*, 2012. szeptember 14., <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/kulcsar-szabo-erno-a-kanon-innen-fogva-akadalytalanul-atpolitizalodhat.html>, utolsó letöltés 2024. 03. 01.; *Uő, Tér – kultúra – egyetem. Humán örökség és technomateriális környezet*, *Élet és irodalom* LV. évf. 2. szám [2011. január 14.]; Urfi Péter, *Kiápadhatatlan nemzeti erőforrás. Interjú Kulcsár Szabó Ernő akadémikussal*, *Magyar Narancs* 2015. február 17.; *A magyar irodalom alkonya? Kérdés, 3. rész*, *Magyar Narancs* 2015. március 8.
- 4 Kulcsár Szabó Ernő, *Kánon és befolyás. Az irodalmi autoritás kérdéséhez*, *Alföld* 2019/10., 33–49.

nak⁵ a történetét. Publikációiddal állandóan jelenbeli polémiákba lépsz bele, mintha retrospekczióra sosem lenne se idő, se mód.

Ezért aztán mindenekelőtt arról szeretnénk faggatni, hogy miért kerülted mind- eddig – a Szirák-beszélgetés nyomatékos kivételével – személyes életutad visszate- kintő egybegyűjtését, miért nem támaszkodsz erre az önlegitimáló diskurzusformára a szélesebb nyilvánosság előtt (mint számos pályatársad megteszi), és hogy általában milyen műfaji veszélyektől tartasz most, hogy életútinterjúba fogunk.

Kulcsár Szabó Ernő: A retrospekczióról rögtön az jut az ember eszébe, megtervezett-e előre bármit is. Az igazat megvallva, én sosem terveztem meg igazán, hogy mit kellene csinálnom. Úgy voltam vele, hogy majd történik valahogy, és mindig inkább ráhagyatkoztam a dolgok történésének a logikájára. Ezt pedig csak művilleg lehetne – egy valahai szándék vagy „program” hiányában – utólag megmagyarázni. Persze az ember ezt megideologizálja, hogy, ugye, eleve azért nem tervezget, mert a dolgok egymásutánja úgyis kiszámíthatatlan. Persze a kiszámíthatatlannal szemben is vannak premisszáink... De a mából úgy látom, fontosabb utólag, visszafelé megpróbálnod értelmezni az egykor történeteket [amelyek ilyenként nagyon is belejárszanak a jelen- be], mint az, hogy előre ügyeskedjél valamely kigondolt terv megvalósításán: „nem fog a macska egyszerre kint s bent egeret”.

Meg azután, korai életrajzi okom is van a tervezhetetlenség elfogadására. Nem mintha nagyon nagy „terveim” lettek volna például a diploma utáni évekre, de voltak állásajánlataim már az egyetem utolsó évének elején.⁶ De aztán közbejött egy publikáció, annak a dolgozatnak az *Alföld*-beli megjelenése, amelyért a tizedik, jubileumi OTDK-n (1972) ún. „kiemelt” első, vagy ahogy akkor mondták, „miniszteri” díjat kaptam.⁷ Amikor megjelent, ugyanez az írás kapott egy igen elítélő marxista filozófiai bírálatot („polgári elhajlás”, „nyugati filozófiák befolyása” stb.) – és onnantól fogva nemhogy ajánlataim, egyáltalán álláslehetőségeim se lettek. Így nézett ki az a váratlanság, ha pl. a kiszámíthatóságban gondolkozott volna az ember 1973-ban. És eközben valahogy fel kellett dolgozni, hogy amiért a pártállam minisztere meg- díjaz egy dolgozatot, ugyanazért néhány hónap múlva ugyanennek a pártállamnak a filozófusa elutasítja.

Persze az ilyen beszélgetés mégis nagyon különös műfaj – ha műfaj egyáltalán –: mert ugyan a dialógusforma megóvhat az önkéntelen egyéni narratívaképzéstől [ezt az ún. „narratívát” már annyian kezelik magától értetődőnek, hogy szinte kerülni kellene a szót magát is], de az emlékezeti munka tévesztéseit ez sem tudja elhárítani. Az emlékezés mindig valami kalkulálhatatlan összjáték egy mostani és egy másik, felidézni próbált önmagáság között, tehát csak látszólag egybegyűjtés; de attól nehéz ám igazán, hogy nemcsak tervezhetetlen, de – bármily furcsán hangzik ez – uralha- tatlan is. [A naplóiíróknak azt a szokását sem tudtam igazán termékenynek tekinteni soha, amikor úgymond a nap végeztével lejegyzik, egybegyűjtve, a megtörténeteket. Ennél sokkal izgalmasabb Valéry hatalmas kísérlete, amelyben a lejegyzések már

5 MTA–ELTE, Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport (alapítva: 1992).

6 Kulcsár Szabó Ernő a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem [KLTE] magyar–német szakán szerzett tanári diplomát 1973-ban.

7 Kulcsár Szabó Ernő, *A modern parabola lehetőségei*, *Alföld* 1973/6., 60–71.

reggel elkezdődhetnek, tehát amikor még nem is volt mit „összegyűjteni”. Csak hát ő, aki önmagát önmaga alakulásában írta, egy magányos graphoszaurusz volt – a magisztrális *Cahiers* teljes hozzáférhetlenségével.) De ha az évtizedekkel korábbi Szirák-beszélgetéshez viszonyítanám ennek a mostaninak a tartalmait, nagy vonalban alighanem mégis egyezés lenne a vége – innen tekintve azonban nemcsak az lehetséges, hogy tényeket és időpontokat téveszt az ember, hanem az is, hogy a távlatváltozások miatt nagyon elmozognak a beszélgetés egykori hangsúlyai az akkori önmaguktól. Az efféle esetlegességeket, kiszámíthatatlanságokat pedig nem tudjuk olyan konzisztens keretek között tartani, mint egy szaktanulmányt. És ez már valami; ennél többre ez a műfaj aligha tarthat igényt.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Volt olyan kollégád vagy mestered, aki tervezett előre, a pusztá karrierizmuson túlmenően?

Kulcsár Szabó Ernő: Hogyne, most is van. De a kettő – racionális tervezés és az ún. karrierizmus – mindig egybe van épülve. Utóbbi ezért érhető nehezen tetten. Talán nincs is sok értelme az – amúgy is hozzáférhetetlen – indítékokat nyomozni. A „karrierizmus” szóval ezért volnék óvatos. Volt eset, amikor még Manfred Frankra is ráfogták... A karrier meg a tudományos előremenetel többnyire egybefonódik. És drámai konfliktusba tudnak kerülni, ha valami nem úgy sikerül, ahogy például a tervezők elgondolták. Néha beüt a nem kalkulált baj. Ez eljuthat akár egészen az ún. pályamódosításig. Ilyet is láttunk eleget.

Igyekszem úgy mondani, hogy elkerüljem többek személyes szerepének minősítését. Amikor Berlinből hazajöttem – s ezt az egészet megint így utólag, például épp ebben a visszatekintésben értem jobban – 2005–2006 fordulóján, akkor azt reméltem, a világom most kevésbé lesz nyugós, mert nem kell két helyen felváltva tanítani, egyszer itthon, vagyis egy fél évben itt, két szemesztert ott. Szabó B.⁸ átmeneti intézetigazgatóságának vége felé Kenyeres⁹ egy megbeszélést kezdeményezett a következő igazgató személyére vonatkozólag. Informálisan, természetesen, mert 2004 óta már nem ő vezette az Intézetet, ám mégis úgy, mint akinek alapító igazgatóként nyilván lehet befolyása a választásra. Ezért aztán nem is az A-épületben találkoztunk, hanem az Astoria akkor eléggé stílustalan kávézójába hívott át. Lényegében arról beszélünk, hogy ő ugyan valaki mást szánt a posztra, mert az Intézetnek eddig is a 20. századról¹⁰ volt vezetője, de különféle okokból [ezt most nélküle bonyodalmas volna részletezni] meggondolta magát, vagyis az én intézetigazgatói pályázatomat fogja támogatni.¹¹ Én abból indultam ki, hogy ha kicsi is az esély [tudott volt, hogy

8 Szabó B. István [1942–2022] irodalomtörténész, a Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék oktatója, az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének az igazgatója [2004–2006]. Ez az intézet fogja egybe az alábbi lábjegyzetekben említett tanszékeket.

9 Kenyeres Zoltán [1939] irodalomtörténész, akadémiai doktor, a Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet igazgatója [1992–2004], a Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetője [1994–2004].

10 Vagyis a Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékéről [ld. az előző két jegyzetet].

11 Kulcsár Szabó Ernő 2006-tól 2015-ig volt intézetigazgató [ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet], 2008-tól 2015-ig tanszékvezető [2005-től ELTE Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék, korábbi nevén Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, vezetője 1994 és 2008 között: Szegedy-Maszák Mihály].

Kenyeres a 20. század folytonosságát szorgalmazza), legalább marad jelzése annak, hogy a legnagyobb tanszék – noha mostanra visszament nagyjából harmincra az oktatók létszáma –, az összehasonlító irodalomé is van annyira jelentős szakmailag, hogy egyszer onnan kerüljön ki az Intézet igazgatója. [Végülis két akadémikus dolgozott ekkor ezen a tanszéken, meg legalább három egyetemi tanár. Ezekkel a mutatókkal más tanszék nem rendelkezett.] De végül – ilyen fordulatot előzmények után – megválasztott az Intézeti Tanács.

Úgyhogy ez így történt. Az még feltétlenül idetartozik, hogy addig én mindig csak kisebb üzemet „vezettem”, tehát négy-öt fővel Berlinben,¹² nem sokkal többel Pécsen.¹³ Volt viszont egy nagyon jó színvonalú, spontán kialakult kutatócsoportunk Budapesten, az ÁltK, akkor már több nyugati publikációval. Tényleg úgy jött, hogy nem volt erre tervem, a pályázatom sem tartalmazott szerkezeti beavatkozásokat: mindössze egy szellemi erősítés lebegett a szemem előtt, ami elsősorban az Intézet fiatalítását jelentette volna. Én külföldön ugyanis azt láttam, hogy nem annyira bizonyos tanszéki „feladatokra” kell pályázatokat kiírni, hanem a közelben szárnyaikat bontogató legjobbakra kell különös figyelemmel lenni. A tanítási penzumot nagyjából megoldja az is, aki nem kezdeményező vagy új összefüggéseket előállítani/felismerni képes tudós. De egy intézetnek nem ők adnak karaktert. Karaktert azok adnak, akik saját kutatásaikkal bele tudnak szólni a tudományunk aktuális alakulásába. És aztán ez a nem-definitív terv úgy alakult, hogy Bónusék¹⁴ után lassan komoly felkészültségű fiatalabbakat is sikerült pályázati úton fölvenni. Mondjuk például Vaderna Gábortól Kelemen Pallig. Velük nagyot erősödött az Intézet modern irodalomtudományi potenciálja is. [Őket egyébként olyan pályázati eljárás nyomán vettük föl, amely nem az „oktatandók” elsődlegességét hangsúlyozta, hanem a kutatási innovációt. Az eljárás 1 napos volt : az írásban, saját legjobb szövegekkel pályázók 5 legjobbjára egy-egy 25 perces előadást tartott az intézeti tanács előtt, mely előadások nyilvánosak voltak, olykor 30 ember is ült benn ezeken az alkalmakon. Az előadások meghallgatása után még aznap este titkos szavazással döntött az Intézeti Tanács az állás betöltője felől. Ez a transzparencia olykor szült szokatlan megoldásokat is: volt példa arra, hogy, mint pl. Scheibner Tamás vagy Tamás Ábel esetében, valaki 50%-ban az egyik, 50%-ban a másik tanszékhez tartozott. [Ábel ráadásul az Intézetben kívüli klasszika-filológiai irányhoz, ezt pl. sokan a szememre hányták, hiába hangsúlyoztam, hogy az Intézet egyik legjobb poetológusa lesz ő majd... De ma azért már senkinek sem jutna eszébe Ábel ittlétét megkérdőjelezni.] Most is úgy gondolom, az sikeres volt, hogy nem a tanítandók dogmatikus kereteit erőltettük. Sőt, a pályázatokban azt sem határoztuk meg, honnan jöhetnek a jelentkezők. Volt köztük kiváló középiskolai tanár is, máig sajnálom, hogy kiszavazódott... Néhány év alatt szerintem olyan kiváló együttes épült meg az Intézetben, amelyik már alig hasonlított annak '80-as évekbeli arculatára. És azért itt azt is hangsúlyozni szeretném,

12 A berlini Humboldt Egyetem Hungarológia Tanszékén.

13 Pécs, Janus Pannonius Egyetem, Irodalomelméleti Tanszék.

14 Bónus Tibor [1972] – többedmagával [H. Nagy Péter, Hansági Ágnes, Katona Gergely, Kulcsár-Szabó Zoltán, Lőrincz Csongor, Molnár Gábor Tamás, Oláh Szabolcs, Palkó Gábor, Simon Attila, Szirák Péter] alkotja az ÁltK első generációját.

hogy mindezt nem tudtam volna megoldani Manherz Károly,¹⁵ majd az őt követő dékán, Dezső Tamás¹⁶ megértő támogatása nélkül.

Tehát hiába a tanszékünk mérete, ezen felül magát az intézetvezetést mégsem láttam rendkívüli kihívásnak. Hiszen nagyjából a megszokott rendje szerint „vezettük” volna tovább. Lényegében hárman kezdtünk hozzá, Eisemann Gyurival¹⁷ és Szilágyi Marcival,¹⁸ jó egyetértésben. És akkor kiderült, hogy nem várt feladatok jönnek hirtelen. Megint úgy, hogy nem lehetett előre látni a jöttüket.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Ekkorra már jó pár írásod született az oktatási és kutató-intézet mibenlétéről, a hungarológia lehetséges irányairól.¹⁹ A bolognai átalakítás is pontosan ezekre az évekre esett, amellyel szintén számot vetettél írásban is.²⁰ Ezek a szövegek tehát nem nevezhetők előzetes felkészülésnek azokra az intézményvezetői kihívásokra, amelyek – ahogy mondod – váratlanul értek? És magában az intézetvezetői pályázatodba sem íródtak át szélesebb reformtervek a publikációidból?

Kulcsár Szabó Ernő: Nem, nem. 2006-ban, hazaköltözve Berlinből, szélesebb összefüggések hálózatába kerültem, amely már a köztes itthonlétek alatt is szövéődött. A '90-es évek végén megjelent egy felsőoktatás-átrendezési akarat, és ez nem pusztán politikai akarat volt. Azért vagyok ebben nagyjából biztos, mert Fehér M. István és Peter L. Oesterreich 2008-as kötete²¹ 2003-ra ment vissza, és már csupa olyan írást szerkesztett egy gyűjteménybe, amelyek az európai egyetem helyzetéről próbáltak gondolkodni. Vossenkuhl, Grondin, Barbaric, Fehér M., Vajda Mihály írásaira emlékszem belőle, a magam szövege²² sem közvetlenül a reformokról szólt, mindössze kereste a hermeneutika kulturális szerepének lehetőségeit, ennyiben eléggé közvetett volt a tudománypolitikai kérdése. Akkor ott volt még 2002 is, amikor – emlékeim szerint – az itthoni hallgatók föllázadtak a felsőoktatási tandíjfizetés kilátása ellen...

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Nem 2006–2007? A krónikák szerint csak a második Gyurcsány-kormány kacérkodott a felsőoktatási tandíj (vagy ahogy eufemizmussal nevezték: a „képzési hozzájárulás”) bevezetésével; ezt követték a nagy diák- és politikai tüntetések, majd a 2008-as népszavazás, amely éppúgy elutasította, mint a vizitdíjat és a kórházi napidíjat. Vagyis elvileg ugyanakkor lázadtak fel az itteni hallgatók, amikor Te intézetvezető lettél...

15 Manherz Károly [1942] nyelvész, germanista, az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja [1992–2006], felsőoktatási szakállamtitkár [2006–2010].

16 Dezső Tamás [1962] történész, assziriológus, az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja [2006–2015].

17 Eisemann György [1952] irodalomtörténész, az MTA doktora [2009], az ÁltK tagja [2009].

18 Szilágyi Márton [1965] irodalomtörténész, az MTA doktora [2011], az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének igazgatóhelyettese [2006].

19 Kulcsár Szabó Ernő, *Hungarológia – hermeneutika és kulturális poétika között*, Jelenkor 2002/9., 938–948.; kötetben: *Uő, Szöveg – medialitás – filológia. Költészettörténet és kulturalitás a modernségben*, Akadémiai, Budapest, 2004, 133–146.

20 Kulcsár Szabó, „Humanitas”, *igazság, felelősség*.

21 *Philosophie und Gestalt der europäischen Universität. [Akten der Internationalen Fachtagung Budapest, vom 6-9. November 2003]*, Hrsg. Fehér M. István, Peter L. Oesterreich, Frommann-Holzboog Verlag, Stuttgart, 2008.

22 Ernő Kulcsár-Szabó [sic!], *Zwischen Hermeneutik und Philologie der Kultur*, uo.

Kulcsár Szabó Ernő: Meglehet, hogy csal a memóriám, de én 2002-re emlékszem.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Akárhogy is, akkor ezt is hozzátenném az előző kérdéshez: állást foglaltál a pályázatodban pl. a tandíjjal kapcsolatban?

Kulcsár Szabó Ernő: Nem, maga az intézetigazgatói pályázat nem ígérhetett ilyen típusú átalakításokat (sem a tandíjjal kapcsolatban, sem szélesebb oktatási reformot), sőt, kilátásba sem helyezhetett hasonlókat, mert egyrészt komolyabb esélyek nélkül fogalmaztam azt a szöveget, másrészt ilyeneket nem is kérdezett az űrlap. Harmadrészt meg egy pályázat nem lehet nagyon újjító irányú, mert, ahogy ezt sok helyen tapasztaltam, eléggé kontraproduktív a hatása: egy nagyobb többség szavazatán múlik a sorsa – és egyetlen többség sem szokott nagy fordulatokban gondolkodni.

Ennek ellenére abban a szakmai térben, ahol az én szövegeim megjelentek, már eleve volt egy arra irányuló diskurzus, hogy miként működjék az ezredfordulón az egyetem. Azt hiszem, nem voltunk sokan, akiknek már évtizedes tapasztalata lehetett arról, hogy milyen egy, mondjuk így, európai vagy amerikai egyetemi szerkezet; Szegedy-Maszákkal²³ alighanem csak ketten voltunk, akik huzamos ideig dolgoztunk külföldön, nem egy-két évet. Az volt némileg meglepő, hogy a tapasztalatainkra lényegében soha senki nem volt kíváncsi, arra sem, hogy legalább nagyjából hogyan működik egy efféle intézmény arrafelé. Igaz, mi sem kerestünk senkit azzal, hogyan is kellene másként csinálni a felsőoktatást, mert ahhoz koncepcionálisan nem értettünk. Nagyjából beértük azzal, hogy ami javítható az egyetem körüli térben, azt próbáljuk javítani. Esetleg publikálni is valamit az egyetem kettős helyzetének tanulságaival, olyasmikről, amiről maga Derrida is értekezett egy kitűnő, kétértelmű című kis könyvben [*L'Université sans condition*, 2001].²⁴

És ekkor még voltam annyira „fantaszta”, hogy úgy gondoltam, ha ezeket az ember megírja, akkor lehet, hogy abból valamit hasznosnak is tarthatnak az egyetemi kollégáink közül azok, akiket érdekel az oktatás és a tudomány intézményi feltételeinek ügye. És éppen Derrida vagy Jauß példája lebegett előttem: ha ők nem sajnálták erre az időt, akkor lehet, hogy érdemes a dologgal foglalkozni. Hiszen arról szólna ez a történet, amiben az életünket eltöltjük. Az élete meg mégsem lehet semleges senkinek. Maszák ebben bölcsebb volt nálam, legyintett az egészre: „úgysem lesz belőle semmi, nem érdemes tanulmányokat írni ezekről”. A maga amerikai tapasztalataival ugyanakkor személyesen nem vonta ki magát a megbeszélésekből...

Sipos Balázs, Szabó Marcell: De Szegedy-Maszáknak és Neked is pályázatokat kellett a tanszékvezetésért, majd az intézetigazgatásért, és ezekben a pályázati anyagokban mégsem írhattátok azt, hogy koncepcionálisan nem értetek a felsőoktatáshoz. És ezt, mármint hogy nem értetek hozzá, kívülről nézve a curriculum vitae-tek is cáfolja, hiszen

23 Szegedy-Maszák Mihály (1943–2016) irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Bizottságának elnöke (2002), az Európai Akadémia tagja, az ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője (1994–2008), Professor of Central Eurasian Studies and Comparative Literature, Indiana University, Bloomington (1991–2008).

24 Vö. Jacques Derrida, *A szakma jövője, avagy a feltétel nélküli egyetem. Jacques Derrida szakmai hitvallása*, szerk. Orbán Jolán, Iskolakultúra, Szeged, 2009, 12–37.

Szegedy-Maszák ekkor már bő évtizede tanszékvezető az ELTE-n, s Te elindítottál és éveken át vezettél egy másik (irodalomelméleti) tanszéket Pécsen. És ezekben a helyzetekben – lesz még róla szó – mindketten rendre újítólág léptetek fel; ráadásul Ti magatok kerestétek a lehetőséget, akár a kihívást is... Vagy úgy érted, hogy az „egész” felsőoktatáshoz nem értettél, nem értettetek, és ennek hiányában a részterületen (egy-egy tanszéken) is szűkebbre kellett szabni a reformhorizontot? [De itt elég nagy tanszékekről van szó, illetve az esetekben a komplett irodalmi intézetről...]

Kulcsár Szabó Ernő: Az egész felsőoktatást bizonyosan nem láttuk át részleteiben, márpedig ezek a részletek működtették azt. Csak az egész felől volt valami képzetünk, a kompetenciáink azonban csak a kisebb tartományokra terjedhettek ki. Én ezeken a kis körökön belül is döntően olyasmikre gondoltam, amiket a fennálló keretek között radikálisan módosítani lehetne. A vizsgarendszerre és az óraszámok ügyére. Arra, amit azonban azóta sem, 20 év után sem sikerült megváltoztatni. Tehát, hogy ne életszerűtlenül vizsgázzál, ne 100 tételből húzzál egyet véletlenszerűen. Hanem ahogyan az életben lesz majd a diplomással: meg fogják kérni vagy bízni, hogy két hét múlva tartson egy órát, előadást, amire föl kell készülni, és ez lesz a feladat természete. Mert kint már rég így vizsgáztattunk. Fél évvel a vizsga előtt a hallgató már tudta a témáját: történet, elmélet és mű, vagyis egy elméleti kérdés, egy történeti és egy műalkotás-értelmezés. Egy ilyen vizsga ideje legalább harmincöt-negyven perces volt.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Mi volt például egy tétel?

Kulcsár Szabó Ernő: Vegyünk egy Goethe-példát. Akkor például egy mű, mondjuk maga a *Faust* egyfelől, másfelől a történeti oldal: a klasszicizmus és a romantika közti irodalomtörténeti folyamatok alakulása; harmadrészt Goethe pályája egy szinkrón világirodalmi szerzővel összevetve, akit a vizsgázó választhatott (Byron, Stendhal stb.). Ezen a tanár már le tudta mérni a hallgató kompetenciáit. Elsősorban azt, hogy hogyan képes megközelíteni egy komplex irodalomtörténeti jelenséget. Ez volt az úgynevezett „komplex vizsga” Bayreuthban a komparatistikán. Ott már a ’80-as években láttam, hogy nem szabad ezt a „totalitarisztikus” tanítást erőltetni. És Bayreuthban talán még szabadabb volt a hallgatói mozgástér, mert a berlini Humboldt ELTE-szerű, nagy bolsevik állami egyetem volt korábban, amelyet rögtön megreformáltak ugyan, de bizonyos reflexek megmaradtak. Miközben a szervezete teljesen „nyugatosodott”. Ennél is fontosabb volt a hallgatói ötlét, jelenlét természete, ami teljesen elütött az ittenitől. Gondoljatok bele: a hallgatónak négy szemeszteren keresztül összesen három-négy szemináriumon kellett csak kötelezően részt vennie. Ráadásul lényegében csak minden második félévben volt kötelezve szemináriumi dolgozatra. És egy záróvizsga volt két év után. Tehát: az egyetemi munka nem követelt meg hat vizsgát, amit nálunk félévente abszolválni kell. Mert tudjuk erről, hogy mennyire komolytalan: ne cséplőgépszerűen bánjunk a szövegekkel, legyen idő elmélyült munkára. Két év után pedig az említett komplex vizsga, itthon szigorlatnak mondtuk volna. És ez csak látszólag kisebb megterhelés: mert csak ez szoktat hozzá a tényleges és igényes tudományos munkához.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Már jóval a 2006-os intézetigazgatói kinevezésed előtt, a 2000-es *Irodalom és hermeneutika*-kötet bevezetőjében²⁵ számos pedagógiai és módszertani javaslatot teszel.

Kulcsár Szabó Ernő: Igen, igen, de akkor még azt reméltem, hogy előbb-utóbb lesz a felsőoktatásban átalakulás. De gyökeres átalakulás. Nem az, ami lett. De én nem is emlékszem, hogy amikor ezeket írtam, akkor éppen melyik kormány felelt az egyetemi dolgokért. Sőt, a reform az én tapasztalatom szerint nem is a kormányokon vagy valamelyik tudománypolitikán bukott meg, hanem, sajnos, be kell látnunk, döntően magukon az egyetemeken és az egyetemről való gondolkodás nem azonnal változó hagyományain. A saját egyetemeinken bukott ez el, mert ugyan ez a tervező munka az ELTE-n folyt lokálisan, de minden vidéki képviselő megvitatta, amit előkészítettünk. És mind amellettt voltak, hogy ne veszítsük el az állásokat. Sajnos, itt ütött vissza, hogy a rendszerváltozás előtt az egyetemi embereknek a 90 százaléka nem is látott európai egyetemet. Az egész magyar felsőoktatás évtizedeken át le volt kapcsolva az európai oktatási rendszerekről – értelemszerűen tehát azok szellemi mintáiról is. Tehát a példa ismeretlen volt – az óraszámcsökkentést pedig az érthető gyanakvás fogadta.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Ezek az itt említett módosítások szerepeltek az intézetvezetői pályázatodban is? Mi akadály volt annak, hogy a hallgatókat úgy és azok szerint a követelmények szerint vizsgáztasd, amiket fentebb említettél? Miért nem tudtad intézetvezetőként implementálni a terveidet?

Kulcsár Szabó Ernő: Én ugyan mindig ezt csináltam, igaz, szabálytalanul és egyszerűsítve, mert itthon nem lehetett 40 percet áldozni egy vizsgára. De azt tudtam, hogy rendszerszintűen ezt nem lehet érvényre juttatni, legfeljebb apró lépésekben, mert abban is bizonyos voltam: ha egy ilyen elképzelést vázolnék föl az intézetvezetői pályázatban, akkor azt a pályázatot bizonyosan elbuknám. Tudtam, hogy mindent még intézetvezetőként sem lehet ott és akkor megcsinálni. Amikor a BA/MA-rendszert 2005-ben itthon is bevezették, akkor ez a különbség úgy volt Budapest és Berlin között, hogy kint hosszas tervezés előzte meg az intézkedéseket, itthon pedig jószerint átgondolni sem volt időnk a bevezethetőségét. 1984 és '88 között, amikor ott dolgoztam, Bayreuth még nem ilyen volt, az ugye még a német egyetem hagyományos nagy modellje, a képzés ötéves volt, 2 + 2 + 1, ahol a plusz egy sem volt még a doktori iskola előzménye [ez szakmai gyakorlat volt gimnáziumban, mellette felkészülés az államvizsgára néhány odarendelt tárggyal], mindentől függetlenül lehetett doktori irányokat választani. Már Berlinben voltam, mikor – 2005 táján – tervezni kezdték [kezdtük] a BA/MA bevezetését, és amikor eljöttem onnan, még mindig nem fejeztük be. Egy évig értekeztünk, tartottunk megbeszéléseket stb., de nyugodt tempóban. Annak tudatában, hogy ez az egész egyetemi szerkezetet átalakítja. Ehhez képest itthon, emlékszem, 2006 december elején valamikor kaptunk egy fölszólítást, hogy a bolognai rendszert február 1-ig ki kell dolgozni. Talán február végéig... El tudjátok

25 Kulcsár Szabó Ernő, *A kultúra hermeneutikája és filológiai közzét = Uő, Irodalom és hermeneutika*, Akadémiai, Budapest, 2000, 7–17.

képzelné. A karácsony rögtön kiesett, januárban nekiestünk vizsgaidőszakban, de úgy, hogy a szerkezetnek semmi köze nem volt a nyugat-európaihoz. Összehívták a vidéki egyetemek megfelelő professzorait, hogy na ebből a helyzetből mit csináljunk. Az első nagy kudarcom az volt, hogy semmiféle nem lehetett keresztülvinni abból, amit ott elmondtam. Kevesen voltak ahhoz, hogy egy artikuláltabb szisztémát el lehessen ismertetni. Nagy egyetértés volt viszont abban, hogy ezt itt nem lehet úgy, ahogy Nyugaton. Ezért a BA legyen egy „lebutított” – így emlékszem a kifejezésre is – „variáns”, majd utána legyen ugyanennek az anyagnak egy elmélyültebb, de szelektív folytatása. Nos, így lett a Magyar Irodalomtudományi BA. De ebben az összes magyar egyetem egyetértett. A régi szisztéma egyszerű átigazításának a legfelkészültebb védelmezői azzal érveltek, hogy Bologna tönkreteszi a képzés igényes formáit, mert nem megy végig a hallgató szisztematikusan a teljes irodalomtörténeti anyagon. Az *Ómagyar Mária-siralomtól Esterházyig*. Ez csak úgy biztosítható, ha először a felszínen, majd másodsorra, a második két évben úgy mond „mélyfúrásos” formában „megy át” rajta. [Ez is milyen elképesztő pozitívista képzet: „mélyfúrás”. De így fogalmaztak sokan.]

Ennek később az lett a vége, hogy legalább három kollégámat rendszeresen följelentették a diákok, hogy ugyanazt tanítja a BA-n, mint az MA-n. De a probléma ebben az volt, hisz ebbe belejön még egy külső komponens, hogy nem lehetett többet elvárni akkor a tanároktól. Mert olyan kevés volt a fizetésük, hogy nekik sokszor még másod- vagy félállásban is dolgozniuk kellett. Akinek gyerekei voltak, az egyszerűen nem élt meg az egyetemi fizetésből. Tehát amikor azt érzed, hogy jött ez a tervezési nyűg, ami másfél hónap alatt tragikus fércmunkában végződött, annál csak az szomorít el jobban, hogy többé-kevésbé máig ugyanez a rendszer van érvényben.

Tehát két külső tényező is szerepet játszott itt. Arra, hogy elmélyülten csak az egyetemi hivatásnak szentelje magát, a tanárok 95 százalékának anyagilag nem volt módja. A másik külső ok, ami a tervezéskor már fölbukkant, hogy az összes egyetemről itt levő kolléga többsége arról beszélt, nagy fenyegetés ez a BA/MA, mert nem lesznek állásaink. Nekem az volt a – nem különösebben népszerű – elgondolásom, hogy nagyon csökkenteni kellene az óraszámokat. Még azelőtt, hogy módom lett volna rá, pontosan azért szorgalmaztam, hogy hagyják a tanárokat elmélyültebben dolgozni. De a félelem mindenfelé erősebb volt: a többség úgy érezte, ha csökken az óraszám, nem lesz munkája. Tehát a fizetés, illetve a munkahely féltése volt a két legkényszerítőbb ok az ellenállásra. Így azután veszendőbe ment annak lehetősége, hogy radikálisabban formáljuk át a kurzusszerkezeteket és választhatóbbá tegyük a tematikákat.

És volt még valami, amivel nem lehetett előre számolni: 1989 után a türelmetlen lelkesedéssel egyidejűleg volt itt egy furcsa tompultság – ha nem éppen érdeklenség? – is a ránk törő új viszonyokkal szemközt. Olykor még az egyetemeken is. Emlékszem, amikor Jauß-t, majd Kosellecket meghívtuk Magyarországra, az ELTE – mint intézmény, mint érintett tanszékek – például nem nagyon volt kíváncsi rájuk.

Az meg tényleg nagyon furcsa, hogy minderről a legélesebb vitám, ráadásul már később, a nyelvészekkel volt. Eléggé összevesztünk, ha lehet így nevezni egy barátságos nézetkülönbség elmélyülését. Évtizedekig egy szakon szolgáltunk itt, és emlékszem, a konfliktus 2008/2009 körül lehetett. Azért hívtak meg, mert ott is volt már egy átalakulási akarat Dezső Tamás idejében annak ügyén, hogy csökkenteni lehetne

az óraszámokat. Ez volt a kiindulópont. Egyre többen belátták, hogy a kötelezettség mértéke a hallgatókat egyetemhez méltatlanul terheli agyon. Sem a hallgató, sem én nem hihettem el, hogy, amikor vizsgáztatom, ő mindazt elolvasta, amire kötelezték. Tehát becsaptuk egymást a vizsgákon.

Dezső Tamás dékánása idején úgy látszott egy darabig, hogy van annyi mozgástér, amelyen belül bizonyos óráknak a szokottnál lényegesen nagyobb kreditszámokat lehetne adni – s ha nem óra-, hanem kreditszámokban számolunk, lehetne az órákat csökkenteni. Legalább az MA-n így elérhető lett volna, hogy valódi egyetemi munkához hasonlóan végezzenek a hallgatók. Mert a BA-t mindenki elengedte: legyen „lebutított”, mindegy, de legalább az MA szintjén mentsük meg az egyetemet. Legalább ott folyjon egyetemhez méltó munka. A nyelvészekkel közös értekezleten azt szerettük volna elérni, hogy az irodalom és a nyelvészet engedje meg egymásnak, hogy csak azon a területen íródjon szemináriumi dolgozat, amely a hallgató érdeklődéséhez közelebb áll. A nyelvészek hívtak meg minket, Eisemann Gyurit s talán Orlovsky Gézá.²⁶ A nyelvészek nem nagyon akarták méltányolni az elképzeléseinket. Pedig a két intézet viszonya akkor már egészen jó volt. Főként Balázs Géza²⁷ ellenezte a javaslatunkat. Hát mi lesz akkor, ha a hallgató két éven keresztül csak egy dolgozatot írna, netán kettőt? Mit fog csinálni a többi idővel? Mondtuk, hogy nyerne vele az egyetem, nyerne vele a tudomány, mindenki jól járna. Jaußnak ez ügyben már a '90-es években igaza volt: mivel a '68-as reform miatt tömegek lepték el az egyetemeket, mielőbb meg kellene találni azt a formát, hogy azok is a maguk képességeihez mért munkát, vagyis szakmai többletmunkát végezhesenek, akik nem penzum gyanánt tekintenek az egyetemi teljesítésre. Ezt próbáltam magyarázni Balázs Gézáéknak – azzal kiegészítve, hogy a professzorokat nem annyira a nagy presztízsű tömegelőadásokra kellene odarendelni, hanem főleg kutatószemináriumok vezetésére. Horribile dictu: *Ringvorlesungok* tartani velük, amelyek túlnyúlnak az adott szak keretein. Dezső Tamás idején lett is ebből valami hasonló, a Gólyavári Esték, de nem a klasszikus *Ringvorlesung* formájában.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Azért tartottad ezt szükségesnek, hogy a hallgatók láthassák nyelvészprofesszorukat párbeszédben mondjuk egy szociológussal és egy irodalomtörténéssel?

Kulcsár Szabó Ernő: Ha egy hallgató be van zárva a saját szakjába, és ott ki van mondva, hogy X.Y. a legnagyobb professzor, és ő tudja a legjobban a tudományunkat, akkor nincsen semmi mód arra, hogy X.Y. professzor teljesítményét a szakon túl is mérlegre lehessen tenni. És ez szerintem fontosabb lett volna, mint a tanárok hallgatói minősítése. Ha nyilvánosan lehetett volna találkozni azzal, hogy a tudományában ki mire képes, akkor ez, hogy még a kétségkívül alulfizetett, megkeseredett, automatizmusokba beállt oktatóknak is legalább egy részét arra serkentette volna, hogy próbára tegye magát. Hogy az egyetem, az valóban *universitas* – nem pedig 20-30 kis parcella művelési területe. Ezért is volt a rendszerváltozás...De ez a szakközi nyitottság komolyabb

26 Orlovsky Géza [1960–2016] irodalomtörténész, az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének docense [2003], vezetője [2009].

27 Balázs Géza [1959] nyelvész, néprajzkutató, az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének vezetője [2003–2019].

munkát is igényel. Innen látszik, milyen kegyetlen többletmunkán keresztül visz az út a tudományhoz. Effélét ki is próbáltunk a doktori órákon. A legjobb hallgatók közé meghívtuk pl. Pléh Csabát, Tallián Tibort, sőt, a fizikus Patkós Andrást. Talán ő értette a legjobban, miért van effélére szükség. De látszott a környezeti reakciókból, hogy ezzel nem lehet áttörni. Ez rendszerszintű reakció volt. Most itt hirtelen szedett-vedett elemeket szedtem össze, hogy mi az, amit próbáltunk néhányan elérni.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Volt még valami, ami utólag lényegesnek tűnik, vagy ami később derült ki, hogy megreformálandó lett volna? Pl. a tananyagban, a kötelező olvasmánylistán, a szépirodalmi és tudományos művek arányán nem akartatok változtatni? A tanárszak alakulására nem lehetett ráhatásod, csak a komparatiztikára és a nyelvészetre?

Kulcsár Szabó Ernő: Kevesen voltunk a reformokhoz, az az igazság. Fehér Pistában²⁸ volt ilyen akarat, ő még – utaltam rá fentebb – külön csinált is a *Schellingiana*-sorozatban egy egyetem-könyvet. Összeszedett 10-12 embert, hogy a német egyetem utáni egyetemi világról mit gondolnak. Többekkel ellentétben nem sajnálta erre a saját kutatásai elől elvett időt. Kevesen voltunk ehhez, és ha jöttek is szórványosan minisztériumi válaszok, azok bizonytalanok voltak: rendszerszintű volt ugyan a státuszuk, de „fentről” nem erőltettek semmit. A furcsa az volt, hogy az óraszámokhoz sem ragaszkodtak. De átrendező összképet nem tudtak előállítani. A javaslatok mögött tulajdonképp. csak az intézmény nyomatéka volt ott – azt viszont nem mindenki tudta figyelmen kívül hagyni. Hol így, hol úgy sikerült a magunk javaslatait előadnunk, tehát nem állítom, hogy szisztematikus beadványokat vittünk volna oktatáspolitikai fórumok elé. Lehet, hogy az jobb lett volna. Nem kellett volna másolni semelyik nagy nyugati egyetemet, mert a viszonyok itt másformák. Másfelől meg mégiscsak indokolt volt ez a bolognai szerkezet, mert a tömegegyetemen az első éveket szükségszerűen „fel kellett áldozni” egyrészt a tudások összehangolásának, utána pedig majd az elválasztásának oltárán: ahhoz, hogy a tömegegyetemről csak a hivatottabbak mehessenek tovább, nemigen volt más demokratikus forma.

Tehát ki kellett volna dolgozni valami hibridet, de ehhez nekem ezek után nem nagyon volt kedvem, sőt azt hiszem, tehetségem sem – nem tudok olyan beadvány nyelven írni, amely szakmai dolgokat sikeresen a döntésirányok szerint gondolkodó politikusok elé tudna tárni. Ez később is újra meg újra bebizonyosodott: amikor politikusok tanácsokat kértek tőlünk, rendre azon feneklett meg a dolog hosszabb távú formája, hogy nemigen tudtak mit kezdeni a mi egyrészt-másrészt-jeinkkel. És hát azt is látnunk kellett, hogy ők, amikor a döntést cselekvésig kellett vinni, sokszor egészen más kényszer alatt álltak, mint ami kívülről – akár például felőlünk is – látszott. Balázs Géza fogalmazta meg azt is, alighanem volt benne igazság, hogy ezt a hatalmas munkát nem lehet elvégezni azzal az egyetemi oktatói karral, amelynek legnagyobb része addig hosszabb időre nem is járt Nyugaton. (Igaz ugyan, hogy

28 Fehér M. István [1950–2021] filozófiatörténész, az MTA tagja [2013], az ELTE Filozófiatörténeti Tanszékének vezetője [1990–1997], a hermeneutikai doktori program kidolgozója, a Magyar Filozófia Társaság főtítkára [1990–1995].

Nyugaton is ekkor kezdték ezt el, de kétségkívül rugalmasabb volt a hagyományos rendszerük a mienknél.]

E körülmények között egy csapásra nem lehet változtatni. Nagyon nyűgös ugyan, mondta, hogy a hallgatókat most még a régi módon kell végighajszolni egy ilyen pozitívista, visszatermelő szisztémán, de egyelőre nincs másik. „Na de ennek ellenére is nézd meg”, mondta, „itt vagyunk. Meg lehetett ezt csinálni, mi is ilyen rendszerben tanultunk – és ilyen módon is működik az egyetemi szisztéma. Igaz, nem tökéletesen, de működik.” Vagyis ő azt mondta, hogy lehetne, persze, váltani, de vajon érdemes-e fenekestül felforgatni mindent? Hiszen így is kikerülnek kiváló tanárok, kutatók a rendszerből.

Tulajdonképp. kicsit később kezdtem rájönni, hogy türelmetlenek voltunk – és bizonyos nézetben ez látszott is. Utóbb ráadásul azt is el kell ismernem, jóval nagyobb nehézkedésű volt az örökölt szisztéma annál, hogysem a több irányból meginduló, egymással távolról sem összehangolt kezdeményezések eredményesek lehessenek. De az még ma is látszik, hogy elszalasztottunk egy esélyt a kezdeteknél, ti. nemcsak mi, az egész kontinens is tapasztalatlan, tehát tanácstalan volt a bolognai rendszer ügyében. Aztán a túl nagy ellenállás, illetve a cselekvési eszköztelenség okán nem is igazán volt már meg a hozzá szükséges elkötelezettség sem. Ami ebből ma egyértelműen következményként jelenik meg, az annyi, hogy a BA nem egyetemszerű, az MA elkezdte a szisztematikusabb munkát – és az egyetem valójában a doktoriskolákban kezdődik el. Vagyis az örök visszatérés módján végül megint csak magára ölti, magasabb szinten, az elitformát, csak hatalmas és költséges kitéréssel.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Az egész átszervezést két évtizedes távlatból szemlélve meg tudsz különböztetni fel- és lefelé ívelő trendeket a bölcsészeti képzés működésében? Akkor átalakulást hozott, mint félő volt? Van valami pozitívum, vagy az egész egyetemi reform egyetlen lejtmenet?

Kulcsár Szabó Ernő: Nem, szerintem nem lejtmenet, csak stagnálásféle. Ugye ezt a BA/MA-t megsínyli minden épp érvényben lévő rendszer, egyből nem lesz működőképes. Ha jól emlékszem, az MA-t többen igenelték, mint amennyien egyetértettek a BA tartalma és szerkezete felől. Ez ügyben amiatt sajnáltam, hogy a BA egy egyszerűbb MA-ra sikeredett, mert azt már akkor is lehetett látni, mekkora általános műveltségi hátránnyal érkeznek a középiskolások az egyetemre. Ezt tudta volna valamiképp ellensúlyozni az amerikai típusú, általánosabb tájékozódású és érdeklődési irányokat megalapozó első 3-4 év. Minthogy ennek alakulására nekem nem volt befolyásom, csak a magam belátásaihoz igazodhattam. Azt megértettem, hogy az alulartikulált rendszerben nagy pazarlás 5 év azokra, akiknek a végzettségéhez majd elég lesz három év is, hiszen színvonalas gazdasági levelezők vagy idegennyelvi titkárnők gyanánt nem biztos, hogy részletesen beszélniük kellene Angelus Silesius és Beniczky Péter költészetéről. De a barokról mégis kell, hogy fogalmuk legyen. Ehhez nem szükséges 5 éves egyetemi diploma, 3 évvel ez megy. Azt lehetett látni a gazdaságban is, hogy a vállalkozóknak fogalmuk nincs arról, hogy egy BA-t végzett informatikus mit tud, miközben egy informatikai doktori iskolavezető arról panaszkodott, hogy alig jöttek hallgatók a doktori iskolába, mert már a harmadik

évben [a BA alatt!] elmentek a professzori fizetés négyszereséért vállalatokhoz. De hogy ezek még nem informatikusok. Még nem tudják az informatikát, de a vállalat igazgatója abban a hiszemben van, hogy igen, hiszen van róla egyetemi diplomájuk. Ugyanakkor az, hogy sok BA-s három év után kimegy a képzésből, szerintem nagyon is javított az általános ügyintézés kultúrájában, vagy a kommunikációban: a kiadóktól kezdve a kultúrportálokig a mi világunkban ez biztos, hogy valamiféle minőséggel töltött föl addig rendezetlen övezeteket. És annyiban talán nálunk is megjelent ez az informatikus-szindróma, hogy sok tehetséges hallgató már a BA után valami állásfélét kapott, kiadóban, folyóiratnál, kultúrportálnál – és így elveszett a szemlátomást egyre kevésbé vonzó tudományos pálya számára.

De a szerkezeti sikert még mindig nem látom. Az MA maga nem termeli ki azt a sok jót, amit várni lehetett tőle. Legelőször is: nincs meg a piaca annak a rengeteg doktori végzettnak, aki megkapja a PhD-diplomát, és utána ott áll a munkaerőpiacon egy olyan tudással, ami még voltaképpen sajnos nem a tudományos tudás maga. A PhD-diploma voltaképp csupán azt tanúsítja/igazolja, hogy a cím viselője *alkalmas* a tudományos kutatásra. Ezt nagyon sokszor elfelejtik maguk a cím viselői, de azok is, akik vagy foglalkoztatják őket, vagy éppen hogy elzárkóznak tőlük. A doktori iskola nagyon magas szintet követel meg, de a doktori iskolai tanácsokban való részvételemből azt a tapasztalatot szűrtem le, hogy olyan mennyiségű diplomát adtunk ki mi is, 90%-ban *summa cum laude* minősítéssel(!), hogy az életszerűtlen. [Összefüggött ez a kétezres években azzal, hogy ettől a számtól nagyban függött a finanszírozás.] A bölcsészkar doktori tanács ülésein – mert oda érkezett be az összes bölcsészkar végzési jegyzőkönyv – sokszor kellett vitás védéseket is megtárgyalnunk, mielőtt szavaztunk volna a támogatásukról. Egyrészt az látszott, hogy ezek a védések szakmailag nagyon különböző színvonalúak lehetnek. Voltak doktoriskolák, amelyeknél egy másiknak az *oktatói* sem kaptak volna minősítést – és fordítva is. És még néha olyanokat is ki kellett mentenünk a bajból, akiket a témavezetőjükkel hadilábon álló bíráló pontozott le, nagyon elvtelenül és átlátszó módon. De ezek ellenére az MA jó belépőnek bizonyult a – nyilván nem tökéletes – doktoriskolai rendszerbe. Legfeljebb ott voltak nehézségeink, ahol – épp a dolog iskolai természete miatt – olyanok is tarthattak PhD-kurzusokat, akik két évvel korábban még ugyanezen kurzusok hallgatói voltak. De hogy mindezzel szemközt valami mégis rendben, egészében nincs rendben, azt az mutatja, hogy hiába nőtt meg az ösztöndíjak száma, hiába magasabb azok összege, a jelentkezők száma inkább visszafelé megy. Tartok tőle, hogy ez az egész a bölcsészet általában vett presztízsének a megrendülésével lehet összefüggésben. Szűkebben, az irodalomtanárokat véve: ott a tanári fizetések kilátástalansága talán a legfontosabb pont. Jelenleg bizonyos kényszermegoldások még menteni tudják a helyzetet, azzal pl., hogy az elitgimnáziumok tanárai sikerrel pályázhatnak mester- vagy kutatótanári címre – így eléri egy Lidl-pénztáros fizetését. De csak így. A többiek nem. Ezekhez a kítüntető tanári címekhez, amelyekhez némi pénz is járul, ráadásul elismert szaktekintélyek ajánlásaira is szükség van. De hogyan talál ilyen egy kiváló – mondjuk – fehérgyarmati magyartanár...?

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Úgy érzed, hogy ez a másfél évtizeddel ezelőtt elindult reform bizonyos fokig most is fékez?

Kulcsár Szabó Ernő: A továbbra sem csökkenő egyetemi oktatói óraszám eleve fékezi, hogy sikeres legyen a történet. Az alacsony fizetés/magas óraszám: kettős csapás. Külföldön asszisztensként volt heti négy órám, nem volt szabad többnek lennie. Két szeminárium. De az asszisztens nem is tarthatott előadást, mert a szisztéma értelem-szerűen ehhez még nem ismerte el a tudását. [Nálunk itthon tanársegédek is tartottak évfolyamelőadást...] A többi időben kutatnom kellett. Ha az óraszámot itthon is csökkenteni lehetett volna, akkor a fiatalabbak nem rutinszerűen mennek be – nyilván nem mindig emlékezetes – órát tartani, de ami a legfőbb: felkészültebben érkezhetnének el a professzori megmérettetés küszöbére. Ha a fizetést nem is emelik, de legalább csökkentik az óraszámot, máris jóval több elkötelezett lenne az oktatók között, olyanok, akik a tudományuk elismert képviselői, nem pedig csak egy egyetemi állás betöltői. Hiszen egy valamirevaló egyetemi órára négyszer-öttször annyi a felkészülési idő, mint maga az óra ideje. Professzorként már illik megtartani heti nyolc órát, de a pályakezdőknek nem volna szabad még talán hatot sem. Az ő meg a tudományuk érdekében.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Nem ugyanez volt a probléma már 1992-ben? Nem független a túlterheltség és az alulfizettség a BA/MA-rendszertől?

Kulcsár Szabó Ernő: Az volt, de a bolognai rendszer sem változtatott rajta. És ahhoz, hogy sok óránk legyen, nem a minisztérium ragaszkodott, hanem, ahogy már beszéltünk róla, az itt levő emberek. Emlékszem az elképedt kérdésekre: mit ér az a hallgató, aki pl. csak 8 órára jár be egy héten? Mert „akkor hogy verjük be a fejükbe az anyagot”? Már a kérdés is maga a klasszikus pozitívizmus: a tudás, mint fejekbe töltött anyag...

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Akkor mind a szakmai érdekvédelemnek, mind az oktatási reformnak itt kellene kezdődnie?

Kulcsár Szabó Ernő: Csak itt lehetne. Az óraszámcsökkentésnél. Mert az egyetem attól egyetem, hogy jóval kevesebb az óraszám. Különben csak emelt középiskola.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: De ha ezt a kérdést nem a magyarországi bölcsészettudomány tanszékvezetőinek a gyűlésén tárgyalják meg és döntenek el, akkor hol? És mi akadályozza, hogy átmenjen az óracskökkentés, ha a rendszer minden résztvevője tudja és tapasztalja, hogy a minőségnevelés érdekében erre lenne szükség?

Kulcsár Szabó Ernő: Ott, a szakmai gyűlésen az egzisztencia fog közbeszólni. Az fog közbeszólni, hogy kiszámítják az egyetemi emberek, főleg, akik nélkül amúgy jól megvolna az egyetem, hogy nem lesz rájuk szükség. Ha nem óraszámokban mérnék a foglalkoztatottságot, sőt, eszerint írnák újra a curriculumokat, akkor már például számon lehetne kérni a publikációs tevékenységet, a tehetséggondozást vagy a tudományszervezési tevékenységet. Most egyszerre elvárás a magas óraszám és a sok publikáció. Néhány éve néztük meg a mi intézetünk publikációinak mutatóit – és, bizony, itt ugyanannyit publikálnak, mint a Ménesi útiak.²⁹ Csak közben tanítanak, dolgoztatot javítanak, konzul-

29 Az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársai; az intézet a budapesti Ménesi úton található.

tálnak, OTDK-ra készítenek fel, minden egyebek. Egyszerűen nem tudom, hogy milyen akaratnak kell ahhoz érvénybe lépnie, hogy ez megváltozzék, vagyis hogy egy új szerkezet a magyar egyetemeket beemelje az első háromszázba. Csak legalább a digitalizációs átalakulást ne késszék le, mert akkor már nagyon nagy lesz az ütemkülönbség.

Mostanság ráadásul van még egy harmadik komponens, hogy ha alapítványivá válnak az egyetemek, akkor a közalkalmazotti védelem is megszűnik. És fel lehet tenni a kérdést, hogy mit lehet elvárni majd ezeken egy egyetemi oktatótól. Azt lehetne elvárni, hogy valamilyen mérhető módon számottevő folyóiratban vagy kiadónál publikáljon. Esetleg még megmutatható szakmai hatással is. Ez egy kicsit megváltoztatná a feltételeket – és a közalkalmazotti védelem helyett a teljesítmény-kényszert tenné valóságossá.

Nem akarnám eltagadni, voltunk olyan helyzetben is, amikor felelős politikusokkal tudtunk ezekről beszélni. Többször is az volt a válaszuk, hogy az európai átlag fölé is lehetne emelni a magyar professzori fizetéseket. De – mondták – ehhez ki kellene dolgoznotok egy jól artikulált egyetemi rendszer működőképes formáját. Életpályamodell, professzorság, szakmai, kutatási, oktatási, nevelési portfóliók stb. Dolgozzátok ki úgy, hogy belátható legyen a sikeressége, működőképessége. Mert most ugye éppen „utazó professzorok” vannak, és némelyeknek kifizetünk három professzori bért is. Sőt, van, aki egy szemeszterben egyszer elmegy még Szombathelyre is, mert az akkreditációhoz ott hiányzott egy MTA-doktor. Ez is egy fizetésbe került, noha oktatni nem kellett érte. Csak hát hogy egy ilyen professzor mikor konzultál a hallgatókkal, azt nem tudom. Ez még talán az első Fidesz-kormány idején volt. Szisztematikus találkozások nem lettek azután ebből sem, konkrét felkérést ugyanis nem kaptunk – a tájékoztató beszélgetéseken túl – ilyen jellegű munkára. Azt nem zárnám ki, hogy mások sem, de én biztosan nem. Legtovább Fehér M. Pista tartott ki bizonyos javaslataival, de intézményes formát ez a politikusi érdeklődés nem nyert. Pista elhivatottabb volt nálam, és ő azt mondta, hogy a kis munkát is meg kell csinálni, mert ha kérdezzek, arra válaszolni érdemben – az felelősség is. Hogy személy szerint a magaspolitikában kicsodán múltak a dolgok, azt mi értelemszerűen nem tudtuk – csak annyit, hogy lassan elmaradtak a kérdések is.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Tehát – végső soron – azt mondd, minisztériumi, vagyis politikai kérdés, a lobbizás kérdése, hogyan alakul az óraszám, a fizetés.

Kulcsár Szabó Ernő: Igen, de kezdetben, ugye, arról volt szó, hogy azok tudnák megalkotni a konstrukciót, akik abban töltik az életüket. Meg láttak külföldi egyetemeket is. Nem csak egy-két hónapnyi kutatási ösztöndíj erejéig. A Palkovics-időszak már ezután volt, akkor a minisztérium aktívabb lett, de erről nem sokat tudok.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Mi lett volna, ha az első Fidesz-kormány felállít egy szakértői bizottságot, és busás honoráriumért cserébe megbízzák az életpályamodell és minden egyéb kidolgozásával? Zűrzavar?

Kulcsár Szabó Ernő: Az biztosan nem igaz, hogy afféle sátáni politikus manőver gyanánt azért bíznának rá egy szakmára valamit, mert előre lehet tudni: nem lesz ott

egyetértés, s így eredmény sem. Ez inkább úgy szokott lenni, hogy egy intézmény kiválasztott szakértőket kér fel valamire, és nem egy egész szakmát. Egy szakma nem jut konszenzusra. Lehetne erről publicisztikát is írni, tehát pl. az elégedetlenségről, hogy mindez még mindig nincs kész – de ha nem érzi az ember hivatásának a publicisztikai beszédet, akkor nem is lesz vele eredményes.

És itt van még valami, amiről nem feltétlenül népszerű dolog beszélni. Mert a mi területeinkért felelős politikusokról könnyen és különösebb felelősség nélkül hord össze hetet-havat a fotelforradalmár bölcsészek hada. Sok olyan politikussal találkoztam ilyen-olyan szerepben, akiknek kétség nem férhetett a hozzáértéséhez és becsületességéhez. Nem igaz az sem, hogy egy Hiller³⁰ vagy egy Rockenbauer³¹ ne értett volna a kultúrához, egy Hámori József³² az egyetemhez, vagy Pröhle³³ a kulturális diplomáciához. Szerintem inkább az lehetett a fő gond, hogy egyik kormányzatnak sem voltak meg a pénzügyi eszközei ahhoz, hogy megvalósítsa, amit egyébként tudott: oktatási reform nélkül nehéz versenyben maradni a környezetünkkel. S itt nem is a verseny a fontos, hanem olyan konszenzuális kulturális-oktatási stratégia, amilyet pl. a CDU annak idején meg tudott valósítani Németországban. Afféle nemzeti egyetértési minimum szelíd konzervatív alapokon (mert a többség sohasem törekszik politikai progresszióra) – és a sokféleség sérelme nélkül. De ez most azt hiszem, részint már a múlté.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Nyíltan beszélsz arról, hogy a kétezres évekbeli egyetemi reform, annak ellenére, hogy mindenki érezte a változás szükségességét (hiszen a bolognai rendszer bevezetése külső kényszer is volt), a makacs szakmai ellenálláson bukott meg. Miért nem írtad ezt meg tanulmányban vagy publicisztikában? Vagy fel tudsz idézni olyan írást, amely őszintén és hitelesen tájékoztatta erről a nyilvánosságot?

Kulcsár Szabó Ernő: Nem lehetett megírni, de kísérlet sem volt rá. Hogy a szakma összeüljön, ahogy mondd. Mert a szakma ugyanúgy meg van osztva, mint a politikai mező. Mindjárt a legelső kérdés: miért éppen ti? Ki küldött? Ki hatalmazott fel? Stb. Tehát nem tudod a világnézeti ellentétek fölé emelni. Szerintem a természettudomány ezt valamennyire tudja; érdekes módon náluk áll fönn többnyire bármi ilyesminek az esélye; mindig ők vannak közelebb valamiféle szakmai konszenzushoz, pedig ott is nagyok a nézetkülönbségek. Talán egyszer ők tudnak kihúzni bennünket a bajainkból... De azért erre számítani elég elvtelenség volna.

De, tudjátok, van itt egy sokkal nagyobb és sokkal nehezebben kezelhető probléma is a szakmai dolgokról beszéddel. Minden szakmai beszédnek van egy

30 Hiller István (1964) történész, politikus, oktatási- és kulturális miniszter a második Gyurcsány-kormányban (2006–2010), az MSZP elnöke (2004–2007).

31 Rockenbauer Zoltán (1960) etnológus, politikus, a Nemzeti Kulturális Örökség minisztere az első Orbán-kormányban (2000–2002), a Fidesz országgyűlési képviselője (1990–2006).

32 Hámori József (1932–2021) biológus, az MTA rendes tagja, alelnöke (2002–2008), a Magyar Rektori Konferencia elnöke (1993–1994), a Nemzeti Kulturális Örökség minisztere az első Orbán-kormányban (1998–1999).

33 Pröhle Gergely (1965) diplomata, Magyarország berlini, majd berni nagykövete (2000–2005), nemzetközi ügyekért felelős államtitkár a második és harmadik Orbán-kormányban (2010–2018).

ilyen sajátserűsége, hogy nemegyszer az a beszédhelyzet a beszédesebb, amelyből szólunk, és a jelentései/tartalmai ha másodlagossá nem is, de részint függővé válnak a beszélő szakmai/diszkurzív, sőt, életrajzi helyzetétől is. Ezt az egész kérdést, amelyet felvetettetek, nagyon nehéz egy egész szakmával szemközt „kezelni”. Nekem akkor – de nemegyszer ma is! – az okozta a legnagyobb akadályt, amit a szakmai életrajzom alakulása következtében amolyan „szerencsés helyzetnek” szoktak nevezni. Jelesül az, hogy miként szabad nekem beszélnem olyanként, akinek 1984-ben az jutott jó értelemben osztályrészsül, hogy 4 éven át egy szabad világ egyetemén³⁴ dolgozhattam kitűnő körülmények között. Ebből a beszédhelyzetből vajon hogyan lehet megírni azt, hogy a több ezer filológus, akinek nem volt ilyen szerencséje, vagy legalábbis azok professzori képviselői miért állnak ellen egy kézenfekvő és nagyon is sürgető reformnak? Az állások védelmében ugyanis nem akart a szakma óraszámcsökkentést, még úgy sem, hogy a kreditértékek növekedtek volna, tehát egy órának nagyobb lett volna a „munkaértéke”. És bármennyire láttam is, hogy ebben a filológusoknak nincs igazuk, sőt, saját érdekük és az egész szakmánk ellenében tiltakoznak, a beszédhelyzetem nem tette lehetővé ennek a megírását. Pontosan annak a körülménynek a szisztematikus feltárását, ami mindannyiunkat az európai egyetemi félmúltba kényszerít. Mert nem tudtam volna elhárítani azt a szóban egyébként sokszor hallott vádféleséget, hogy „könnyen beszélsz Bayreuthból [vagy Berlinből]”. Különösen úgy, hogy nemegyszer még a középkategóriás autóimat is bevonták ebbe a diszkurzusba.

Személy szerint épp ezért nem olvashattam oda egy egész szakma elé azt az igazságot, hogy azért maradt el a reform, mert nem láttatok nyugati egyetemet. Vajon morálisan hogyan hangzott volna itt egy ilyen mondat? A kivételezett helyzetem, amelyhez járul még az is, hogy 46 évesen lettem akadémikus, egyszerűen gátjává vált a beszédnek. Nagyon egyszerűen mondvá – épp a kivételezett helyzetem miatt nem mondhattam el az igazságot. Hát még olyankor is, amikor szakmai közállapotaink legalább egy részéről értekezni mertem, olyankor is olyan szembefordulásokat tapasztaltam meg, hogy lassan abbahagytam a velük való óvatosabb kísérletezéseket is. Amikor aztán meg még szervezeten is tetemre hívtak az ún. filológia-vitában,³⁵ végképp meg volt kötve a kezem: hiába tudtam, hogy a „vita” milyen háttérből, sőt, valójában kitől is indult, nem állhattam oda a vitapartnereim elé ezzel a nem-nyilvános tudással. Minthogy sokkal többet tudtam ezekről az ellenem indított akciókról azoknál, akik vitték, lényegében még arra sem keríthettem módot, hogy legalább közvetve jelezzem, mögé kellene kérdezni egy-egy olyan alkalomnak, mint amilyen a Bezeczy [projektkeretek között előállított!] könyvét³⁶ is szülte. De hosszan mér-

34 Universitát Bayreuth, Általános és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék.

35 A vita az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2003. április 3-án szervezett kollokviumon [„Mi, filológusok” [Az elmélet hasznáról és káráról az irodalomtörténet-írásban]] zajlott. Horváth Iván tartotta a vitaindítót, kimondottan Kulcsár Szabó Ernő diskurzusát vizsgálva-bírálván. Id. Uő. *A hermeneutikai javaslat és Viszontválasz* című írásait a vita weboldalán: <http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/> [utolsó letöltés 2024.03.09.]; ugyanitt Kulcsár Szabó Ernő válasza [A segítség, avagy a stigmatizálás „derüje”] nem elérhető, de Id. a szerző indoklását arról, hogy miért vonta vissza a cikkét: <https://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/ksze.html>. Az emlékezetesen heves vita hangfelvételei megtalálhatók az iménti weboldalon, további írásos dokumentumait részben közölte: *Irodalomtörténeti Közlemények* 2003/6.

36 Bezeczy Gábor, *Irodalomtörténet a senkiföldjén*, Kalligram, Pozsony, 2008.

legeltem mindössze egy olyan közlemény közzétételét pl., hogy milyen szakmai érdekből íródik egy olyan könyv, amelynek szerzője eladdig sem hermeneutikával, sem az irodalom hatástörténetével, sem pedig az 1945 utáni magyar irodalommal nem foglalkozott. De egyszer csak, hirtelen, mindezek iránt elkezdett igen kritikus szellemben érdeklődni. Minthogy azonban tudtam, hogy nem maga találta magának ezt a háromszoros pályafordulatot igénylő feladatot, jobbnak láttam még azt is, hogy lemondok e kérdések közzétételéről.

De a kérdés lényegét illetően nagyon egyszerű – egyszersmind fájdalmas – oka volt annak, hogy nem írtam meg ezt a történetet: a magam pozíciójából nem illett elmarasztalni azokat, akik 40 év alatt még Bécsben sem jártak. S ez volt a mérhetetlen többség. Gondoljatok meg: Tamás Attila³⁷ nem volt akárki, mégis csak 40 évesen jutott ki először, két hétre, Bécsbe. Az NSZK pedig? Hát az meg aztán kifejezetten elérhetetlennek számított.

És még egy ok volt: ezt is megtanultam: egy egész szakmáról nem szabad értékelő-összegző-áttekintő nagy tanulmányt írni. Egyszer írtunk néhányan az MTA kérésére egy ilyet – olyan belbotrány lett belőle, hogy minden vidéki egyetem elhatárolódott a szövegtől [Kálmán C. és én írtuk a java részét], akora volt az ellenállásuk [pl. Debrecenét], hogy az MTA I. osztálya Poszler³⁸ hangsúlyos követelése ellenére sem tudta elérni, hogy megjelenjék. Nagy vesszőfutás volt az is. Pedig ott csak a szakmai eredmények összegzéséről volt szó – ám mindenki kevesellte a magáéről szóló értékelést. Szörnyű volt, ilyet nem lett volna szabad vállalnunk, még akkor sem, ha ez akkor épp az általam vezetett Irodalomtudományi Bizottság szokványosan hivatalos feladata volt is.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Te és az utánad jövő generáció is előszeretettel és valószínűleg teljes joggal bírálja azt az oktatási szisztémát, amit te bolseviknek vagy posztbolseviknek nevezel. De föltűnő az...

Kulcsár Szabó Ernő: De a bolsevik struktúra eredete is a humboldti modell.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Akkor nevezzük keletiesített humboldti modellnek. Tehát föltűnő, hogy a te generációd is és az utánad jövő bölcsészgeneráció is, akiket még nagyjából teljesen ebben a struktúrában képeztek, sokkal jelentősebb szakmai karriert futott be és hatásosabb írásokat adott ki a kezéből, mint (mindeddig) azok, akik már tisztán a politikai rendszerváltás után tanultak. Máig meghatározóbb a két utolsó „keleti-Humboldt”-generációnak a munkája, meghatározóbb a szakmai jelenléte, életműve, miközben a műveltsége, képzettsége, kompetenciája is lényegesen magasabb[nak tűnik], mint azoké, akik a rendszerváltás után végezték az egyetemet. Ez roppant szembeszökő. És attól paradox csak igazán a helyzet, hogy ugyanakkor a rendszerváltás utáni egyetemi szisztémát épp az a két generáció alakította

37 Tamás Attila [1930–2015] irodalomtörténész, a KLTE, majd a Debreceni Egyetem Modern Magyar Irodalom Tanszékének a vezetője [1976–1997], ugyanott rektorhelyettes [1990–1993].

38 Poszler György [1931–2015] irodalomtörténész, az MTA tagja [1995], az MTA Kutatásértékelési Bizottsága elnöke és a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály elnökhelyettese [1996–1999], később az MTA doktori tanácsának póttagja.

a legerősebben, amelyek még az előzőben képződött. Mi ezeknek a paradoxonoknak az oka, és miért nem oldhatók fel? Egyszerűbben: hogyan lehetséges, hogy a Kádár-korszak közepén-végén hatékonyabban működött az egyetemi bölcsészképzés, mint a rendszerváltások után, és hogy éppen azok a bölcsészek buktak el a rendszer reformjával, akik az előző, megreformálandó rendszer legjobbjai voltak?

Kulcsár Szabó Ernő: Amiről eddig beszéltünk, annak a tulajdonképpeni konfliktuózus pontja éppen itt van. Az a kérdés, hogy az általunk átvett és bolognailag átalakított rendszer miért nem tudott lábra állni, szakmailag lábra állni. És amire a kérdés vonatkozik, az az átvezető periódus, az átvezető generációk szerepe. Még tulajdonképpen évekkal a bolognai szisztéma kezdete előtt. Csak egy példát hadd mondjak, hogy hol volt nagy kudarcom. Mint valakinek, aki az 1989 utáni átvezető folyamaton dolgozott. A pécsi esetemet szeretném elmesélni. 1989 után amolyan „utazó professzor” voltam, mint sok kollégám, mígnem a Janus Pannonius Egyetem 1990-ben rám bízta az Irodalomelméleti Tanszék megalkotását.³⁹ Azt hittem, éppen a megbízásból kiindulva, hogy ott, Pécsen, szabadabb cselekvési tér nyílik, mint az ELTE-n, így Pécsen úgy vállaltam főállást, hogy feladtam a Mènesi úti állásomat. Félállásban maradtam az ELTE-n. És látszólag tényleg nagyobb cselekvési tér nyílt Pécsen. Mi meg – Kálmán C. György, alkalmian Veres András – lelkesen nekiálltunk létrehozni az egyetlen irodalomelméleti tanszékét az országban. Na de itt meg éppen Pécs speciális helyzete jött közbe, a maga előre nem látott nehézségeivel.

Pécs helyzete nem volt Debrecenhez vagy Szegedhez hasonlítható. És itt első sorban nem arra gondolok, hogy egyszerűen hiányzott az egyetem lételeme – a könyvtár. [Pedig ez nem afféle hendikep, hanem már eleve ledolgozhatatlan hátrányt jelent.] Az alatt a néhány év alatt odatömörültek az épp alakuló elméleti tanszék óráira a jó diákok, mert – ahogy mondták – ott voltak olyan órák, amelyeket „érdemes volt hallgatni”. Ez is mekkora ambivalenciákkal járt ám! Tkp. igazságtalan volt ez a lelkesedésük, mert az újdonságnak szólt, ami egyrészt érthető, másrészt viszont joggal sérthette azokat a kiváló pécsi kollégáimat, akik napra nap segítettek, orientáltak és felkészítették őket – a nem-teoretikus tárgyokban. És ezt nem csinálták rosszabbul, mint másutt.

Mindenesetre Pécsen tudtuk kissé szabadabban alakítani a curriculumok szerkezetét, elég sok választható órát biztosítva. [Ezzel meg is előzve a bolognai struktúrákat.] Kiváló partner volt ebben Szépe György⁴⁰ a nyelvészeknél, de főleg maga a dékán, Horányi Özséb.⁴¹ Jószertint nem volt olyan kérésünk, amit Özséb meg ne oldott volna. De a végén egy különös paradoxon ütött be ebbe a látszólag kedvező folyamatba – ez pedig épp annak hiánya, amire a humboldti modell hazai, keleti változata épült. Nevezetesen annak kötelezettsége, hogy magyar szakos irodalmi diplomát nem lehetett régi és klasszikus magyar irodalmi szigorlatok letétele nélkül kapni. Na,

39 Kulcsár Szabó Ernő 1989–2000 között tanított Pécsen.

40 Szépe György [1931–2012] nyelvész, a Janus Pannonius Tudományegyetem [JPTE], majd a Pécsi Tudományegyetem [PTE] tanára [1982–2001], professor emeritus, a Tanárképző Kar egyik létrehozója, a Nyelvtudományi Doktori Program alapító vezetője [1993].

41 Horányi Özséb [1942] villamosmérnök, nyelvész, kommunikációs szakember, a JPTE tanára [1983], a PTE/BTK dékánja [1992–1996], ugyanott a Kommunikáció Tanszék megtervezője és vezetője [1998–2000].

de a mi pécsi szerkezetünkéből voltaképpen nem is a formális követelményi keretek hiányoztak, hanem az eszközeink ahhoz, hogy az irodalmi régiséghez és a klasszikus 19. századhoz is ugyanazzal az érdeklődéssel fordíthassuk oda a hallgatókat, mint amilyennel a 20. századra vagy az elméletre összpontosítottak. És akkor egyszer csak olyan diákok jöttek ki a mi képzési programunkból, akik épp annak az előnyeit nem kapták meg, amit a humboldti hagyományos rendszer megkövetelt. A bölcsészletben nem úgy van, mint a matematikában, ahol gyorsabban teljesíthető az ún. szakirodalom, a szépirodalmi szövegekről nem is beszélve. A bölcsészletben tényleg keresztül kell menned egy olyan történeti olvasási penzumnak a teljesítésén, amitől elkezdted tudni, érteni és tapasztalni egy irodalmi hagyomány jelentőségét, erejét, tekintélyét és hatalmát. Amely előállít egy komplex irodalomtörténeti-szaktudományi tudatot, amely nélkül senkiből nem lesz jó filológus. Még a szabadabb de Man-féle értelemben sem. Olyan, persze, igen, aki szépen elfigurál az irodalmi életben, úgy érteve, annak piaci változatában, de közben nem is észleli, miért nem lehet bármit csak úgy megtenni ezzel a nagy nehézkedésű, nélkülözhetetlen tapasztalat- és tudásformával. Magával az irodalomtörténettel. Mert csak annak elmélyültebb ismeretében lehet tudni, mi minden áll ott pl. azon irodalmi produkció mögött, amelyet egy irodalomelméleti óra briliáns Kassák-versként tárgyal. Tréfásan úgy szoktuk ezt mondani, hogy aki Zemplényi Feri⁴² oksztán vagy Kovács Sándor Iván⁴³ barokk óráit nem járta ki, az nem fogja érteni, hogy Baudelaire vagy József Attila mitől volt nagy költő. Vagy Debrecenben: aki nem látta sírni Bán Imrét⁴⁴ a „hajnal festése” felolvasása közben [Gyöngyösi István: *Marssal társalkodó murányi Venus*, 1664], nemcsak Gyöngyösit nem fogja érteni, de nem fogja tapasztalni ennek a klasszikus hagyományformának a nehézkedését, sőt beépülését sem Berzsenyi és a romantika feszült viszonyának alakulásába. József Attilának az *Ómagyar Mária-siralom*tól kezdve fülében ott volt a magyar költészet hangja, Weöresnél a régiség formai változatossága stb. Esterházy Péter szintén jó példa erre. A verstantól kezdve a régi magyar irodalomnak a nagy műveit mi – az erősen kötött régi képzés alanyaiként – nem tudtuk kikerülni. De nem abban az értelemben nem tudtuk kikerülni, hogy okvetlenül és maradéktalanul kikérdezték volna, hanem egyszerűen megtapasztaltatták velünk egy-egy nagy korszaknak a kikerülhetetlen jelentőségét. Tehát, hogy volt egy szigorúan, nem annyira megkövetelt, hanem magában a praxisban elvégzett munka. Onnan nem sok olyasvalaki jött ki, aki szakmailag nagyon könnyen innovációt kiáltott egy-egy kortárs regény olvastán. Mert nagyjából legalább tudta, mihez képest lehet újításról értekezni egyáltalán. És tudta azt is, hogy mielőtt valaki verselésre adja a fejét, ne feledje: ezen a nyelven előtte már Kosztolányik és József Attilák alakították ki azt, amit modern költészetnek nevezünk.

De volt itt még valami más is. A rendszerváltás idején aktív egyetemi tanárok még

42 Zemplényi Ferenc [1943–2004] irodalomtörténész, az ELTE Bölcsészettudományi Karának Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének docense, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

43 Kovács Sándor Iván [1937–2019] irodalomtörténész, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság főtákkára, elnöke [1985–1990, 1991–2007], az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék oktatója [1971], rendes tanára [1986], tanszékvezetője [1994–2002].

44 Bán Imre [1905–1990] irodalomtörténész, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem [KLTE] Irodalomtörténeti Intézetének kutatója [1952-től], a Régi Magyar Irodalom Tanszéken egyetemi tanár, majd tanszékvezető 1976-ig, az MTA Irodalomtudományi Bizottságának a tagja.

abban a humboldti örökségben nőttek föl, hogy az egyetem: tudományegyetem, és csak '68 utóhatásaként jött el később az, ami az emlegetett tömegegyetem lett. Akik a régi képzésben még végigszenvetdék ezt, akár szenvedték, akár nem, őket szisztematikusan vezették be a tudományba, nem az MA két évére maradt az elmélyültebb egyetemi munka. Tehát akik ezt végigcsinálták, még annak köszönheték ezt a tapasztalatot, hogy az utolsó szakaszában, a '80-as években, ez a bolsevik egyetem még őrizte az előtte lévő rendszer formáit. A legnagyobb tanáregyéniségekben – ők voltak az 1960/70-es évek idősebb, nagynevű professzorai – még ott volt a nyoma a két háború közötti bölcsészképzésnek is, amely viszont nem ekkora óraterheléssel dolgozott. Barta⁴⁵ típusa, vagy a Bán Imre típusa, akiket mi Debrecenben közelebről ismertünk, és akikről még lesz szó. Ott aztán már látszik a különbség, amikor az ő utánuk jött sikeres egyetemi tanárok több tekintetben is más műveltségszerkezet hordozottjai voltak.

De még egy mozzanat erejéig vagy egy másik tapasztalatforma beszédessége miatt visszatérve az örökölt és a már 1945 utáni egyetemi habitusokra, vagy a professzori létnek erre a még különbségekben is megmaradt méltóságára. Voltak konferenciáink a '80-as években [ekkor már a Ménesi úton dolgoztam] a horvátokkal, Viktor Žmegač, Aleksandar Flaker – ezek a nemzetközi nevek olykor magukkal hozták, mint legnagyobb tekintélyüket, Ivo Frangeš is. És láttam, hogy náluk is megvan ugyanez a habituális különbség. Egyik alkalommal Pesten felkísértük őket a Várba. Mennyire más volt Flaker, Žmegač vagy Miro Beker – mint Frangeš vagy mint Zdenko Škreb! A két utóbbiról valahogy még le lehetett olvasni a Monarchia mentalitásbeli, habituális emlékezetét. A trieszti születésű polgárnak még a gesztikája, viselkedése is elütött azokétól, akik, mint Flaker, aki Białystokban, vagy Žmegač, aki a horvát Szlavóniában született. Pedig legfeljebb 6-10 évnyi volt köztük a korkülönbség. Érdemes fotókat nézni, arc, tekintet, öltözködés – meg effélék. És itt most nem a tudás vagy a teljesítmény közti különbségekre gondolok, mert kétségkívül Žmegač volt köztük a legnagyobb. Ebben ott volt, persze, többlet gyanánt Jugoszlávia [nekünk akkor rokonszenves] világa. Nekünk a szabadabb politikai környezetük imponált – akkor legalábbis azt hittük, hogy szabadabb. Később azért láttuk, rendőrállam volt az is. Mindenesetre a sok nemzetiségű világuk érdekes volt a számomra. Nekik viszont...

Tehát amikor felkísértük őket a Várba, Žmegač a Halászbástyán állva így: „*Das ungarische Parlament. Faszinierend! Einfach imperial!*” Bennük a zágrábi összevethetőség szólt meg – szemben Frangešsel, aki még egyfajta természetes „nemzetköziségbe” született bele. Míg a többieknél ez inkább – nincs jobb szavam itt rá – mindössze olyan „jugoszlavizmus” volt, amelyhez ugyan ellentmondásosan viszonyultak, de ebben részben benne volt a nagy ország tudata is. Jugoszláviának viszont nem volt olyan Parlamentje, mint ennek a nagymúltú magyar maradványnak, ahová, ahogy Márai *Szindbád*-jában olvassuk, „egyszer hazatér mindenki, aki a Duna partján született”.

Ez a szemlélet szerkezeti különbség, ez nagyon foglalkoztatott már akkor is, ma talán még jobban. Már csak azért is, s ezt igazán csak Bayreuth távlatából kezdtem látni, mert az ő térségükből kiváló komparatisták gazdagították a tudományunkat. S

45 Id. Barta János [1901–1988], irodalomtörténész, a KLTE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének a vezetője [1951–1972], a KLTE rektorhelyettese [1952–1955], majd rektora [1957], az MTA Irodalomtörténeti Főbizottság elnöke, a Debreceni Akadémiai Bizottság alelnöke [1975–1985], a Magyar Irodalomtörténeti Társaság titkára [1946–1947], elnöke [1954–1959].

bár mi ekkor a horvát oldalt ismertük jobban, ott volt a másik, a szerb is, olyan kiválóságokkal, mint Zoran Konstantinović vagy Milan Đimić. Azokról a románokról nem is szólva, akik Amerikában csináltak karriert – Virgil Nemoianutól Matei Călinescuig. Nekünk valahogy nem jutottak eddig a legjobbjaink. Az biztosan csak részleges magyarázat, amelyet annakidején Bayreuthban egy vacsora közben a mellettem ülő Henry H. Remak kockáztatott meg, hogy mindez talán a magyar nyelv elszigeteltségén múlhatott. Nem tudom, mennyi igazság lehet ebben, valami biztosan. De semmiképp sem ez a teljes igazság.

Ez most – még ha szükségszerű volt is – nagy kitérőnek bizonyult. A legfontosabb, hogy a humboldti szisztémában a professzori habitus, magatartás, hivatottság volt nagyon más, mint ami azután a tömegegyetemi rendszerben lett belőle. Debrecenben leginkább Barta János volt ennek az iskolapéldája. Engem nem zavart, hogy Bartát nem lehetett megállítani a folyosón. Ez a tekintély azért imponált nekünk, mert nem a tanrend vagy iskolamesteri körülmények kényszerítették ki, hanem az a tapasztalat, hogy Bartát a tudása és kulturált értelmiség-volta miatt megtisztelő volt hallgatni. Ezért aztán úgy nem is mertünk vizsgára menni hozzá, hogy nem emlékeztünk az Őzveggy és *leánya* másodsorbelt szereplőinek a keresztnévére. De hát abban is, ahogy potyogtak Bán Imre könnyei, az volt beszédes, ami a mi nyelvünk irodalmában ennyire meg tud indítani egy nagy tudóst. Hogy akkor ez a mi nyelvünk irodalma sokra kötelez bennünket szakmailag is. Félve mondom, de hogy ennyi megmaradhatott a tudomány tekintélyéből, arra vall, a bolsevizmusnak nem minden zónáját járta át az egyetemes romlás szelleme. Persze, később, a '80-as években már kénytelen volt – saját érdekében is – tolerálni bizonyos szellemi szabadságot. Volt némi szerencsájuk azoknak, akik körülbelül akkor kezdték a pályájukat. Hát Zoliék⁴⁶ szellemi nagykorúsodása persze már nem a pártállamban ment végbe, hanem közvetlenül utána.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Nyilvánvaló, hogy a habitualizált és az intézményi struktúrák sem a történelmi vagy politikai rendszerváltásokkal változnak.

Kulcsár Szabó Ernő: Nem, nem. És szerintem Pécs azért nem jó példa, mert az nem volt egyetem addig, főiskola volt. Tehát a régi, a klasszikus irodalomtudományi képzésben nem lehettek ott Németh G. Bélák, Barták, Klaniczayk vagy Tamás Attilák. Szóval nyilván nem a politikai változásokkal mozdul a dolog. Mégis: akaratlanul is elhitettük a gyerekekkel, hogy történet meg elmélet lehet külön-külön, s ebből is az elmélet a fontosabbik. De nem lehet. Elméleti munkát elmélyült történelmi tapasztalatok, sőt, a régiség szövegeinek jó ismerete nélkül – ahogy előbb beszéltünk róla – nem lehet érdemben végezni. Vissza is ütött ez – néhány kivételtől eltekintve – a pécsi legjobbakra azután a pályakezdetkor.

Sipos Balázs, Szabó Marcell: Akkoriban azért döntöttél amellet, hogy tisztán elméleti képzést csinálj, mert erre volt lehetőség? Vagy pont az keltette fel az érdeklődésedet, hogy rengeteg olyan külföldi, vagy jórészt külföldi elméleti szöveget lehet behozni,

46 Kulcsár-Szabó Zoltán [1973] irodalomtörténész.

megismertetni, magyarázni, amelyek teljesen szakítanak az aktuális tudományos mentalitással?

Kulcsár Szabó Ernő: Igen, igen. A történeti rész nem vonzott annyira, csak, sajnos, fel sem tudtuk igazán építeni. Úgy érte: a teoretikus modulokkal való összehangolhatóságot. Ehhez nem elég heti két nap a helyszínen. De a helyzet „eufóriája” abból adódott, hogy megkaptuk a létesítés szabadságát. Az viszont, hogy eközben nem láttam, miért is építkezünk ott szakmailag a levegőbe, később nagyon is megbosszulta magát – a hallgatónál. De elég tapasztalatlan is voltam akkor még ilyen dolgokban. Örültem, hogy megalkothatunk valamit, aminek előzménye nemhogy Pécsre, de más magyar egyetemeken sincsen. Irodalomelméleti tanszék nem volt másutt. Csak később láttam be, hogy ez nem egészen véletlen: elmélet nem lehetséges az irodalmak „fölkött”. Másfelől meg mégiscsak ez volt a feladatom, ezért vittek oda. Nagyjából utólag úgy értettem meg ezt, hogy Bécsy Tamás⁴⁷ azért hívott Pécsre, hogy hagyjam a Ménési utat, csináljam az egyetemen azt, amit az NSZK-ban, Erika Fischer-Lichte asszisztenseként, abból a szakmai világból megtapasztaltam. Mintha ez olyan egyszerű lett volna, ahogy Tamás felvázolta. Mert volt ott – ahogy szó szerint mondta – „egy kis esztéta hegemoniatudat”, megint csak történetiség nélkül, másrészt egy nekem nagyon szokatlan „mediterrán” nagyvonalúság az egyetemi munkában. Megesett például, hogy egy szerda este a Makári nevű, egyetemközeli lokalitásban derült ki az egyik vidáman poharazgató – egyébként nem tehetségtelen – hallgatóról, hogy még nincs készen a szakdolgozata, pedig másnap államvizsgázik. Én nem tudtam, hogy ebből milyen záróvizsgaféleség lesz, de örültem, hogy eggyel kevesebb kell számolnunk. Igen ám, de reggel 10 körül megjelent a kolléga egy jegyzettestül 9(!) oldalas szakdolgozattal, be is volt kötve annak rendje s módja szerint, és a varázskezű adminisztráció reggelre hiánytalanul összeállította a vizsgához szükséges dokumentációt. Mellékelve a 10 soros szakmai bírálatot, jeles minősítéssel. De a műsoron kívüli záróvizsga végül nem a mi bizottságunkhoz került, annyit tudtunk meg róla, hogy „minden rendben volt”. Ilyenkor azért nem mindig voltam biztos abban, hogy jó helyre jöttem...

Persze, ezek később jöttek csak elő. Akkor előtte, néhány hónappal azelőtt, hogy kint az egyetem támogatása ellenére és Fischer-Lichte teljes értetlenségétől kísérvé [Hogy lehet abba a szomorú sűrűségbe visszamenni? Most is emlékszem: „*Wieso? Das ist doch die graue Tristesse selbst*”) nem folyamodtam német állampolgárságért, már volt néhány jobb hazai állásajánlatom, de itthon még csak félig voltam, mert a második félév ún. kutatási három hónapja mégiscsak Bayreuth-hoz kötött. 1988 őszére azután, amikor hazajöttem, Németh G. Béla már biztosított egy docensi állást a tanszékén, onnan fogva már nem a Ménési, hanem az ELTE volt a voltaképpen, a főállású munkahelyem. És akkor Bécsy, aki a szomszédos világirodalmi tanszéken volt, vetette föl újra az előbbi, pécsi ötletet. De közben jött Tamás Attila meghívása is Debrecenbe. Ez így nagyjából egyidőben. Ilyen kiváltságos helyzetben később is csak néhányszor voltam. Csak hát Attila azt mondta: „Augusztus eleje táján persze

47 Bécsy Tamás [1928–2006] színháztörténész, esztéta, aktívan részt vesz a PTE BTK újraalapításában, a dráma- és színháztudományi specializációjának a kidolgozója, később a Veszprémi Egyetemen elindítja és vezeti az ország első színháztudományi szakát [1994–2004].

le kellene jönni egy intézeti értekezletre, hogy megbeszéljük, ki mit tanítson, milyen órákat tartson.” És nekem imponált volna ez a debreceni félállás, hiszen mégiscsak az *alma mater* ajánlata. Azé, ahonnan 15 évvel korábban elküldtek, most mégis oda hívnak. Na de amikor Bécsy azt mondta, hogy azt tanítasz, amit akarsz, mert az egyetemen arról kell előadásokat tartani, amivel éppen a legelmélyültebben foglalkozunk, akkor ez eldőlt. És Attila hosszú időre meg is sértődött rám emiatt. Ezt persze én sem viseltem jól, mert nagyon nagyra becsültem mind a munkásságát, mind az emberiségét. Hosszan kellett győzködnöm magam afelől, hogy emiatt a döntésem miatt nem szabad szégyenkezni. De ezt aztán később szerencsére meg tudtuk beszélni.

Szélességi körök

A KILENCVEN ÉVES GÖMÖRI GYÖRGGYEL JUHÁSZ TIBOR BESZÉLGET

Juhász Tibor: Az *Alföld* egyik legrégebbi és legidősebb szerzője vagy, először az 1956/3-as lapszámban jelentél meg, az akkori szerkesztőség lengyel műfordításokat publikálhatott tőled, Tuwim és Gałczyński verseit ültetted át magyarra. Úgy tűnik számomra, hogy a folyóirat kiemelten fontos a pályád alakulása szempontjából, hiszen az *Alföld*del ápoltd kapcsolatot nagy szerepe volt abban, hogy az emigráció ellenére jelen lehettél a magyarországi kulturális életben. Áprilisban lettél kilencven éves, kalandos életutat és elképesztően kiterjedt életművet tudhatsz a magadénak. Hogyan tekintesz innen a lapra?

Gömöri György: Jól látod, az *Alföld*nek különös szerepe van hazai közléseim történetében. Először csak a *Nagyvilág*ban jelentek meg írásaim, de a hetvenes évek közepe táján már újra írtam a Nyugatra is nyitott lapoknak, közöltem újabb verseket. Ezt az új kapcsolatot Aczél Gézána és Keresztury Tibornak köszönhetem, munkásságomat a lap 2009-ben *Alföld*-díjjal is jutalmazta. Verseken kívül kritikákat és tanulmányokat szoktam küldeni a folyóiratnak, különösen örültem, amikor a szerkesztőség felkért arra, hogy írjak Markó Béla tanulmánykötetéről. A legújabb, 2022-es *Alkonyi séta* című verseskötetéről eddig csak itt jelent meg írás, a 2023/1-es számba Stermeczky Zsolt Gábor írt egy részletes és lényegében pozitív recenziót.

Juhász Tibor: Az említett fordítások is mutatják, hogy a lengyel kultúra a kezdetektől fontos a számodra. 1953 és 1956 között az ELTE magyar–lengyel szakos hallgatója voltál, de ha jól sejtem, a nevezett kultúrához fűző érzékeny viszonyodnak nem csak a tanulmányaidhoz van köze.

Gömöri György: Életemet mintegy magyar–lengyel–angol háromszögben éltem le, három kultúra terében igyekeztem mozogni, keresve a legfontosabb vonatkozási pontokat. Első idegen nyelvem különben az angol volt, amit még Sárospatakon szedtem föl az 1947–48-as tanévben, utána oroszul kellett tanulnom, de végül a harmadik nyelv, a lengyel lett a legfontosabb. Sokszor jártam Lengyelországban, kutattam